

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2021-73-76-83>
УДК 37.011.3:82-94:97(477)

**ПЕДАГОГІЧНО-ВИХОВНИЙ АСПЕКТ ІСТОРИЧНОЇ ПРАЦІ М. АРКАСА
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСІ»**

© Шарата Н.Г.¹, Бакумекко Т. К.²

*Миколаївський національний аграрний університет¹,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради²*

Інформація про авторів

Шарата Наталія Григорівна: ORCID: 0000-0002-6306-6934, sharata@mnau.edu.ua; доктор педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету; вулиця Георгія Гонгадзе, 9, м. Миколаїв, Миколаївська область, 54020, Україна.

Бакумекко Тетяна Костянтинівна: ORCID: 0000-0001-5596-6572, tanya020365@ukr.net; доктор філософії, старший викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; провулок Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Видатні особистості та їхнє історичне значення часто репрезентують відповідно до основної діяльності. Разом з тим видатну особистість можна розглядати і з іншого погляду, зокрема діяльність історика, композитора, засновника «Провіти» в місті Миколаїв М. Аркаса можна проаналізувати й із позицій педагогічних пошуків і надбань. І важко не погодитися, що несе вона в собі великий виховний педагогічний потенціал. Відповідно до цього можна сформулювати мету дослідження, а саме: розглянути та проаналізувати працю М. Аркаса «Історія України- Русі» в контексті її виховного ідеалу та педагогічного змісту, акцентувавши увагу на визначенні цінності поглядів М. Аркаса та його місці і значенні у контексті розвитку культурно-освітнього руху в Україні II половини XIX – початку XX ст. Методологічна основа дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах історичного пізнання й історичності, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності. Важливе значення надано використанню загальнонаукових методів (біографічному аналізу, синтезу, класифікації), міждисциплінарних (структурно-системному підходу) та власне історичних (ретроспективному, проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, описовому). Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що зроблено спробу розширити педагогічно-виховний аспект історичної праці М. Аркаса «Історія України-Русі». Визначено цінність використання творчою доробку М. Аркаси як значного фактору виховання патріотичних почуттів, громадянської позиції, людяності. Саме дослідник переконаний, що запорукою становлення справжнього патріота є вивчення історичної спадщини рідного краю, народу, що й слугувало основою для написання книги «Історія України-Русі». М. Аркас поставив на перший план вивчення історій народу – одного з найцінніших духовних скарбів. Саме в цьому полягає одна з основних засад її виховного потенціалу. Крім того, є всі підстави вважати «Історію України-Русі» повноцінним підручником. І справа не лише в популярному викладенні матеріалу та ілюстраціях. Тут є такі важливі принципи навчання, як зацікавленість, послідовність, науковість змісту.

Ключові слова: національне відродження, патріотизм, духовні цінності, педагогічні ідеї, громадсько-просвітницька діяльність.

N. Sharata, T. Bakumenko K "Pedagogical and educational aspect of the historical work of M. Arkas "History of Ukraine-Rus"

Prominent personalities and their historical significance are often represented with regard to their main activity. At the same time, the outstanding personality can be also considered from other point of view; in particular, the activity of M. Arkas, a historian, composer, and the founder of "Prosvita" in the city of Nikolaev, can be analyzed from the standpoint of pedagogical research and achievements. It cannot be argued that it has a great educational and pedagogical potential. Accordingly, we can formulate the purpose of the study, namely: to consider and analyze the work of M. Arkas "History of Ukraine-Rus" in the context of its educational ideal and pedagogical content, focusing on determining the value, place and importance of the ideas of M. Arkas in the context of the cultural and educational movement in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The methodological basis of the study is grounded on the general scientific principles of historical knowledge and historicity, objectivity, system-orientation, complexity, scientificity,

and multifactoriality. Particular emphasis is placed on the use of general scientific methods (biographical analysis, synthesis, and classification), as well as interdisciplinary (structural and systematic approach) and historical (retrospective, problem-chronological, comparative-historical, and descriptive) methods. The scientific novelty of this study is that an attempt was made to expand the pedagogical and educational aspect of the historical work of M. Arkas "History of Ukraine-Rus". The value of using M. Arkas's creative work as a significant factor in educating patriotic feelings, civic position, and humanity is determined. The researchers are convinced that the key to becoming a true patriot is to study the historical heritage of one's proper motherland and local people, which served as the basis for writing the book "History of Ukraine-Rus". M. Arkas brought to the fore the study of the history of the people, which is one of the most valuable spiritual treasures. This is one of the main principles of its educational potential. In addition, there is every reason to consider the book "History of Ukraine-Rus" to be a full-fledged textbook. And it is not just about the popular presentation of material and illustrations; there are such important principles of learning as interest, consistency, and scientific content.

Keywords: national revival, patriotism, spiritual values, pedagogical ideas, public and educational activities.

Постановка проблеми. Тема історичної діяльності М. Аркаса є привертала увагу багатьох дослідників, докладно розглядався процес роботи над написанням книги «Історія України-Русі», її просвітницьке, виховне та патріотичне значення [15]. Разом із тим, до певного часу поза увагою науковців залишилося питання педагогічного аспекту цієї визначної роботи. Слід наголосити, що книга М. Аркаса «Історія України-Русі» була першим популярним ілюстрованим виданням з історії України, і тому є всі підстави вважати її культовою книгою.

Навряд чи можна стверджувати, що М. Аркас був новатором педагогічних ідей, однак, діючи в певний історичний період, який був представлений цілою низкою передових поглядів національної педагогіки, історик не тільки знав їх, але й активно використовував у своїх освітянських і просвітницьких проєктах. Він організував початкову школу у своєму маєтку Богданівка і заснував товариство «Просвіта» в місті Миколаїв.

Отже, є всі підстави дослідити ще одну площину наукової діяльності М. Аркаса, традиційно відомого в Україні як композитор, історик, засновник Миколаївської «Просвіти». Цей аспект пов'язаний із його педагогічною діяльністю.

Звернення до педагогічної проблематики в історичному доробку М. Аркаса є цілком слушним і таким, що потребує ретельного вивчення. Хоча педагогічний аспект діяльності М. Аркаса тільки почав досліджуватися, вже з'явилися наукові розробки з відповідної проблематики [15].

Наша стаття – одна з перших спроб висвітлення педагогічно-виховного аспекту історичної праці М. Аркаса «Історія України-

Русі». Актуальність теми зумовлена насамперед потребою висвітлення надбання історичної науки на перетині з іншими освітніми компонентами, зокрема педагогікою, творчого використання національного освітньо-історичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадки про життя та діяльність М. Аркаса знаходимо в працях В. Бойченка, В. Жадька, В. Коваленка, В. Кондрашова, Д. Кременя, В. Кубійовича, О. Макаренка, Б. Романенчука, М. Семчишина, О. Шевчука та інших.

У своїх працях про діяльність М. Аркаса чималих зусиль доклав український історик В. Ульяновський. Науковець мав змогу досліджувати й вивчати невидані листи М. Аркаса. Він зазначав, що у своїх листуваннях М. Аркас поширював національну історію, був прибічником національної ідеї, меценатом і матеріально допомагав усім, хто підтримував його позицію і трудився на користь української справи, мав на меті піднести національну самосвідомість народу, а своєю діяльністю, як педагогічною, так і національною, намагався збуджувати народ, підкреслював значення українства у всьому світі [12, с. 45].

Такі науковці, як В. Величко, О. Спінул, Л. Савчук, Л. Айзікова здійснили ґрунтовний аналіз окремих аспектів бачення М. Аркасом періодизації історії України, наукових здобутків науковця, його просвітницької діяльності і фольклористичної спадщини.

У контексті дослідження провідним є науковий доробок Н. Шарати, яка досліджувала саме педагогічні аспекти книги М. Аркаса «Історія України-Русі». У її дослідженнях знаходимо ґрунтовний аналіз

та вивчення провідних ідей педагогічної концепції М. Аркаса, зокрема: спрямованість на всебічний розвиток особистості в усіх виявах; єдність навчання, виховання та розвитку; демократія та прояви гуманізму в освіті; громадянська спрямованість у галузі освіти тощо [15, с. 170].

Метою статті є визначення ролі і значення книги М. Аркаса «Історія України-Русі» та визначення її педагогічно-виховного аспекту.

Мета статті передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати процес роботи над книгою «Історія України-Русі» як вагомий внесок М. Аркаса в процес становлення етнічної самосвідомості і вироблення національної ідеї;

- обґрунтувати педагогічний виховний ідеал книги М. Аркаса «Історія України-Русі»;

- проаналізувати погляди сучасників М. Аркаса про книгу «Історія України-Русі».

Виклад основного матеріалу.

На перший погляд, М. Аркас не мав ані певного педагогічного досвіду, ані певних педагогічних поглядів. Але він заснував 1907 року у своєму маєтку Богданівка Херсонської губернії початкову школу з українською мовою навчання. Піклуючись про Богданівську школу, М. Аркас глибоко усвідомлював необхідність залучення сільських дітей до національної культури та історії. І в такий спосіб М. Аркас відповів на виклик часу створенням популярної ілюстрованої книги з історії «Історія України-Русі».

Робота над книгою «Історія України-Русі» як вагомий внесок М. Аркаса в процес становлення етнічної самосвідомості і вироблення національної ідеї. Хвиля українського національного відродження початку ХХ ст. супроводжувалася зростанням інтересу широких народних мас до своєї історичної минушини, джерелам духовної культури. Реальне усвідомлення власної історії було стрижневою частиною більш глибинного процесу – становлення єдиної етнічної самосвідомості й вироблення власної національної ідеї. Це розуміли представники української інтелектуальної еліти, і тому активно розробляли наукові концепції історії свого народу.

Історією України цікавилася багато освічених людей. Не був винятком і М. Аркас. На той час, коли хворому композитору став

недоступний музичний інструмент, він встиг зібрати власну історичну бібліотеку, яка нараховувала понад 4 тис. примірників, і яку він поповнював протягом всього життя, починаючи зі студентства [2; 13; 14]. М. Аркас випишував різногалузеву історичну періодику, налагоджував тісні зв'язки з книгарнями й бібліотеками.

Задуми М. Аркаса написати власну історію України спочатку були дуже скромними. Спочатку метою було написання книжки для домашніх потреб, а саме задля навчання й виховання його онука Миколи. Утім ситуація змінилася і вийшла з-під контролю. Композитор настільки захопився своїм новим заняттям, що з головою занурився у роботу.

Починаючи написання своєї праці, М. Аркас не мав ніякого професійного досвіду наукової діяльності. Він не написав жодної статті, не підготував жодної публікації. Природознавчо-науковий профіль його освіти зумовив втрату сутності асоціативного та історичного підґрунтя, що спричинило порушення логічного порівняльно-історичного аналізу. Позиція автора щодо періодизації історії, традиційної та авторської інтерпретації різних історичних фактів носили яскраво виражений особистий, емоційний характер [16].

Викладання матеріалу в «Історії України-Русі» М. Аркас подавав у літописній формі, а вона вже не задовольняла потреб часу. Як зауважував В. Ульяновський: «...у провінції без серйозної підготовки і школи історичного дослідження, яка на той час мала в європейській науці кілька напрямків, годі було створити добру і виважену (хоч і популярну) широку узагальнюючу працю» [11].

Під час підготовки книги М. Аркаса мало цікавила джерельна база. Із друкованих джерел він використовував Іпатіївський літопис, літописи Самовидця, Величка, Граб'янки, твори Ригельмана (ФМОКМ, Д-24022). Поруч із фундаментальними роботами провідних істориків він міг використовувати статті з «Київської старини», газетні публікації, випадкові замітки тощо. Тут не йшлося навіть про загальні вимоги щодо історичних праць, не кажучи вже про обов'язкове використання першоджерел і однозначне розмежування первинних та вторинних матеріалів. Це була белетризація, популяризація історії. Така праця

не передбачала самостійного дослідження чи аналізу джерела, її автор добирав факти з відомих йому і наявних у його власній бібліотеці публікацій.

У передмові до книги М. Аркаса сам визначив головну мету написання твору: «...не мав на мислі написати науковий твір, прагнув лише зрозуміло й яскраво донести землякам те, що відбувалось у нас в Україні від найдавніших часів і донині» [1]. В «Історії України-Русі» М. Аркаса не було нічого нового, архівних матеріалів. Популярний рівень був не лише метою, але й принципом.

В. Сарбей вважав привабливою стороною твору М. Аркаса те, що «автор не обмежується відомостями, зафіксованими у «сухих» документальних письмових (рукописах чи друкованих) джерелах. Він також залюбки вдається до фольклорного бачення історії, ознайомлює читачів із низкою різних переказів і легенд, що зафіксовано в історичній пам'яті українського народу [10].

«Історія України-Русі» насичена міфотворчістю. Отож, М. Аркас на підсвідомому рівні прокладав місток між свідомістю людей певної доби і своїми сучасниками. Хвиля піднесення національної свідомості на початку ХХ ст. змусила український народ замислитись над запитанням: «Хто ми, чий ми нащадки?» Генетично закладені в родоводі Аркасів рецептори служіння справі, служіння людям, служіння Батьківщині, примусили М. Аркаса спробувати дати відповіді на ці нагальні запитання.

Педагогічно-виховний ідеал книги М. Аркаса «Історія України-Русі». У своїй книзі М. Аркас розповів про українців, пояснив їх походження, чому вони є окремою нацією і в чому полягає різниця між українським та російським народами. «Історія України-Русі» М. Аркаса мала тісний зв'язок із народницькою традицією української історіографії в особі В. Антоновича, М. Костомарова. Їхні концепції про етнічну індивідуальність українського народу лягли в основу історичного твору М. Аркаса. Наведемо основні його положення:

1. Український народ – суверенна етнічна спільнота, яку не можна вважати просто гілкою "великоруської" нації.

2. Українська культура та мова є самостійними сферами прояву національної свідомості, які сягають своїм корінням в давню історію та мають більше змістове

значення, на відміну за більшість молодих російських утворень.

3. Психотипічний склад українського народу суто індивідуальний, спрямований на європейську систему мислетворення, а також передбачає «лицарський» погляд на діяльність на протигагу соборного колективізму росіян.

4. Український етнос демонструє історичну стійкість до постійних намагань етнічної асиміляції.

5. Працьовитість українського народу – визначна риса національного характеру [16].

Таким чином, М. Аркас виступив як провідник української національної справи і національної ідеї. Він вважав сенсом свого життя служіння на ниві історичної просвіти України. М. Аркас розглядав свій творчий доробок не як самодостатню річ, а лише як цеглину до будови спільного українського дому [7].

Про бажання створити популярну історичну книжку для просвіти народу свідчить і той факт, що ілюстраціям М. Аркаса надавав не меншого значення, ніж тексту. Він звертається до редактора газети «Рада» Є. Чикаленка з проханням знайти портрети видатних історичних діячів, і той детально відповідає, де і в якій колекції вони знаходяться [4]. Чернетки листів М. Аркаса до Є. Чикаленка [5].

Український видавець В. Степаненко в 1901 р. за замовленням М. Аркаса по всьому Києву розшукував книжки з історії України – Боплана, Рігельмана, Бантиш-Каменського, повідомляв про новини історичної літератури, наводив довідки про оригінали тих чи інших портретів [5].

За першим задумом М. Аркаса, його книжка завершувалася початком ХVIII ст. Але Є. Чикаленко в листі від 17 серпня 1905 р. радив довести «Історію» до сучасних часів, «бо інакше здаватиметься, що на Мазепі закінчилася наша історія і на Україні вже поставлено хреста». М. Аркас, усвідомлюючи своє аматорство, постійно звертався за порадами до фахівців. Він спочатку мав наміри друкувати свою працю в газеті, але йому порадили не робити цього через можливість вилучення будь-якого номера. Потім перша російська революція 1905 р. надала йому можливість писати не «ярижкою», а справжнім українським правописом «кулішівкою».

На рукописі «Історії» М. Аркаса стоять дати: початок роботи – 15 липня 1902 р. і завершення – 15 грудня 1906 р. [6].

Оскільки в М. Аркаса після інсульту почерк був дуже зіпсований, його рукопис переписала М. Пітушенко, член миколаївської «Просвіти». Потім цей переписаний текст на машинці надрукував Ю. Литвин, писар Ради «Просвіти» (ФМОКМ. Д-24079).

Разом із прихильниками реалізації його задуму М. Аркас обговорив різні варіанти залучення коштів меценатів чи «Просвіт», однак видання було дуже дорогим, видавництва відмовлялися братися за нього, і М. Аркасу залишалося видати свою «Історію» власним коштом, оплативши також роботу редактора та коректора.

Редактором «Історії України-Русі» М. Аркаса став В. Доманицький (1877 – 1910). Найвищим його науково-творчим доробком вважається науково-редакторська підготовка першого повного видання Шевченкового «Кобзаря». В. Доманицький мав проблеми з владою, проживав у Петербурзі і займався активною політичною, журналістською, науково-творчою та редакторсько-видавничою діяльністю.

Зі сторінок Аркасової «Історії України-Русі», перейнятих українським духом, впливає розуміння нами того, що україномовне спрямування освіти не може гарантувати створення нового національного закладу освіти. Молодь повинна вивчати крім української мови, ще й достовірну історію, вітчизняну літературу та культуру. Відтак відбувається цілеспрямоване формування особистості, громадянина України, який готовий підтримувати та відстоювати інтереси, погляди, світогляд, право на самобутність усіх сфер країни, зокрема освіти, науки, культури, економіки, політики, екології тощо [16].—Слов'янські народи почали виборювати свої права на незалежність та формувати нове життя народу. Так, чехи, серби, поляки почали виборювати своє право на самостійне життя, до них приєдналися й українці. Любов до свого народу, природи рідного краю, до мови, історії, культури завжди стимулює народ до змін, відстоювання свого. Починаючи з однієї людини, відважного громадянина з націоналістичною силою духу, починають об'єднання людей в єдиний організм, який готовий боротися на свої цінності. Саме так і почалося в Україні [1].

В «Історії України-Русі» М. Аркаса достатньо ґрунтовно схарактеризовано й обґрунтовано особливості освітньо-культурної ідеї щодо виховання громадянських і високих

моральних якостей, національної свідомості й почуття національної гідності в молоді. Основою концепції національної школи М. Аркаса є реалізація ідеї демократизму, відродження народності й національно-демократичного руху, гуманізму, піднесення загальнолюдських цінностей, забезпечити демократичне навчання і виховання, що зумовить вивчення української мови, національної культури, традицій, фольклору, вітчизняної історії, мистецтва, засвоєння духовних і загальнолюдських цінностей та ідеалів української спільноти, народу [16].

М. Аркас переконував, що вивчення історії становлення та розвитку рідного народу, її сучасні зміни та її стан -- це глибока шана багатовікових народних традицій патріотизму. Спираючись на ці ключові переконання автор створив книгу «Історія України-Русі» [16].

Упровадження цікавих ідей педагогів, які не використовувались значний проміжок часу, можуть бути переосмислені та доопрацьовані як засоби національної освіти та сприяти громадянському вихованню сучасної соліді [16].

Розвиваючи ідеї К. Ушинського, М. Аркас, пропагував національну ідею навчання й виховання, акумулював найхарактерніші освітньо-культурні та виховні ідеї того часу. Прихильник національних мотивів та просвітник був переконаний, що виховання молоді на принципах народності, демократизму, гуманізму, тісному зв'язку із життям українського народу стане можливим лише завдяки створенню справжньої національної школи [16].

Чільне місце в духовному розвитку особистості М. Аркас посідало формування вільного, незалежного, національного ідеалу справжнього українця, який чітко усвідомлює національні ідеї, уважає себе частиною нації; патріота, який виховує в собі шанобливе ставлення до традицій і звичаїв українського народу; особистості, наділеної почуттями національної гідності й гордості. У процесі виховання, орієнтуючись на ідеї М. Аркаса, важливу роль відіграють культурно-національні надбання народу [16].

Обговорення сучасниками «Історії України-Русі» М. Аркаса як показник її історичного та культурницького значення. Після виходу книги у світ М. Аркас одержав багато схвальних і водночас вимогливих листів, автори яких дякували за першу

написану українською мовою, доступну для навіть малоосвічених читачів, популярну книгу з історії України, підкреслюючи її величезне громадське значення для піднесення національної та історичної свідомості народу, дорікали на недостатній тираж, вимагали другого видання. Цей аспект достатньо повно висвітлено в роботах В. Сарбея, який вважав «Історію України-Русі» М. Аркаса визначним явищем вітчизняної історичної науки дожовтневого періоду.

Книга М. Аркаса в 1908 р. привернула до себе увагу фахових істориків. У «Науково-літературному віснику» з'явилося дві рецензії В. Липинського та М. Грушевського.

В. Липинський в цілому давав позитивну оцінку книзі М. Аркаса. До переваг рецензент відніс простоту мови, легку актуальну форму мовлення, прозорість висловлювань і чіткість, вдале використання історичної спадщини (зокрема й легенд, приказок та фольклору), спокійний об'єктивний тон, що нагадує літературний стиль, чітку хронологію подій та розподіл на невеликі розділи й підрозділи. В. Липинський особливо виокремив велике почуття любові й шанобливого ставлення до української нації, якими була збагачена книга: «Се почуття передається і читачеві, воно будить у нім національну свідомість та національну самоповагу» [8].

Критичні зауваження В. Липинського зводилися до вказівок на численні зайві дати і факти, що мало стосуються історії України; нерівномірності опису подій (на революцію селянства за 1687–1764 рр. відведено всього 20 рядків): фальшивість періодизації вітчизняної історії (зокрема, скіфо-сарматський період складно назвати як окремий в історії українського народу; поділення Київського і Галицького, Литовського і Польського періодів тощо) дуже неглибокі зауваження і пропозиції щодо соціальної еволюції українського народу: занадто схематичне зображення відродження української нації. В. Липинський наголосив, що автор неповноцінно відображає суцільний погляд на цілу історичну еволюцію українського народу. У книзі не чітко йдеться навіть про походження і початкову історію українського народу. Рецензент акцентував на ненауковості футуристичного опису можливих варіантів історичних подій («якби і т.д.»). Недоречним і досить шкідливим для «поширення почуття національної єдності серед широких кругів українського народу»

було протиставлення України і Галичини як чогось протилежного. В. Липинський детально перерахував і також дослідив та висвітлив усі можливі похибки, помилки та недоречності в змістовому навантаженні текстів, а також в ілюстративному наповненні (портрети, карти, фотографії, тощо). М. Грушевський додав свої зауваження до книги, урахувавши рецензію В. Липинського, оскільки, на його думку, вона була не достатньо повною. В. Ульяновський переконаний, що М. Грушевський ставив досить прості та водночас справедливі вимоги до творів, які передбачали просвітницьку мету: автором може бути лише кваліфікований фахівець цієї галузі, повинна мати здібності до лаконічного викладу матеріалу, тощо [12]. Саме за таких умов можливо створити ґрунтовну працю. Підсумок М. Грушевського про видання М. Аркаса був невтішний: «Книжка негодна дати читачеві поняття навіть про ту зверхню історію України, якою автор займається. Українські покоління минулого не мають повноцінного уявлення про правдивість історично-політичних подій, оскільки більшість підручників до прийняття Незалежності України містять багато прихованої, "перекрученої", вирізаної з контексту інформації. Тому вони втратили історичну сутність минулого нашого народу, його не тільки історичного розвитку, а й політичного та культурного [12].

Наприкінці М. Грушевський зазначив, що М. Аркас «безперечно перейнятий гарячою любов'ю до свого народу і його минувшини» [12], що він знав його як щирого прихильника українства і взагалі не сумнівався в його добрих намірах. Але для написання гарної книги для народу самих лише добрих намірів мало [12].

Від імені пересічних читачів М. Аркаса та його книгу захищав В. Піснячевський. Він писав, що М. Грушевський «своїм авторитетом зовсім приголомшив автора і прибив до злочинного стовпа редактора» [9]. Липинський і Грушевський, нібито, «накинулися на творця і на редактора «Історії України-Русі» мокрим рядом за дилетантські грішки, за брак наукової системи» [9].

В. Липинський відразу відгукнувся на цю репліку, і на сторінках газети «Рада» дав додаткові роз'яснення. Він називав твір М. Аркаса досить типовим «для нашої доби», Липинський показав хиби «Історії» М. Аркаса з наукової точки зору, що ж стосується національно-культурного значення, то тут її

можна вважати значним явищем на ниві національного відродження [8].

Підсумовуючи все вищевикладене, зауважимо, що М. Грушевський критикував насамперед, концептуально-методологічні засади праці. Але ця критика викликала багато звинувачень у тенденційності та гіперкритицизмі. М. Грушевський переконував, що кожна помилка такого роду в літературі обертається стійким історіографічним міфом, який важко буде подолати в майбутньому. Цю тезу підтримує низка сучасних українських істориків [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищенаведений матеріал, можна зазначити два основні моменти у висвітленні історичного значення «Історії України-Русі» М. Аркаса.

По-перше, це була перша загальна й популярна україномовна історія, розрахована на широкі верстви українства. У цьому розумінні вона, безперечно, відіграла свою роль, пробудила інтерес, зацікавлення й захоплення історією України не лише українців, але й іншої людності. Їх значення має бути поставлено в площину розвитку національно-визвольного руху, боротьби за українську ідею піднесення національної самосвідомості найширших верств народу.

Наукова сторона є другим рівнем критики книги. Майже всі рецензенти висунули значну кількість прямих і конкретних зауважень щодо виокремлення періодів історичних подій, висвітлення окремих сюжетів, прямих недоречностей

методики послугування джерел, ілюстрацій тощо [16].

Отже, з погляду історіографії, ідея М. Аркаса була проста і не вибаглива: дати широким верствам українського населення загальний, однак дуже популярний і актуальний нарис національної історії, вітчизняної культури тощо, і тим пробудити в них почуття національної гідності, патріотизму, українства, долучити до боротьби за втілення й поширення української ідеї. Однак, з огляду на це, книга М. Аркаса, не могла і не може не бути знаменним явищем української історіографії. Вона стала цеглиною в духовних підвалинах буття українського народу, який прагнув на початку ХХ ст. набути спільну історичну пам'ять.

М. Аркас був свідомо переконаний, що детальне вивчення минулої та сучасної історії українського народу, його природної спадковості, безцінна пошана багатовікових народних традицій і звичаїв, вітчизняної культури, здавна були безсумнівною ознакою справжнього патріотизму [16].

Тож є всі підстави вважати «Історію України-Русі» повноцінним підручником. І справа не лише в популярному викладенні матеріалу та ілюстраціях. Тут є такі важливі принципи навчання, як зацікавленість, послідовність, науковість змісту. М. Аркас був завжди переконаний, що багатовіковий культурно-історичний досвід української нації має формувати ідейно-моральну, освітньо-культурну основу виховання.

Список використаних джерел

1. Аркас М. Історія України-Русі : з 210 мал. і портр. та 9 картами / М. Аркас. – [Санкт-Петербург]: [Т-во «Обществ. Польза»], 1908. – XVI, 384 с.
2. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Березовська. – Одеса : Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2003. – 208 с.
3. Грушевський М. До рецензії д. Липинського / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1908. – Т. XLIII, кн. VIII. – С. 318–323.
4. Чернетки листів М. М. Аркаса до Є. Х. Чикаленка. – Миколаїв : Державний архів Миколаївської області. – Ф. 468, Оп. 1, Спр. 2.
5. Листи В. С. Степаненка до М. М. Аркаса. – Миколаїв : Державний архів Миколаївської області. – Ф. 468, Оп. 1, Спр. 18.
6. «Історія України-Русі» М. М. Аркаса з авторськими правками. – Державний архів

Миколаївської області, Миколаїв. – Ф. 468, Оп. 1, Спр. 1.

7. Дорошенко Д. Рецензія на книгу М. М. Аркаса «Історія України-Русі» / Д. Дорошенко // Рада. – 1908. – № 6. – С 3-4.

8. Липинський В. Ще в справі «Історія України-Русі» М. М. Аркаса / В. Липинський // Рада. – 1908. – № 199. – С 1.

9. Пироженко Л. Автори перших популярних книг з історії України та їх творчих доробок (кін.19 - поч. 20 років ХХ ст.) / Л. Пироженко // Історія в школі. – 1999. – № 4. – С. 15–20.

10. Сарбей В. Г. М. М. Аркас і його «Історія України-Русі» / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1990. – № 7. – С. 58–64.

11. Ульяновський В. Українська справа в житті Миколи Аркаса і В'ячеслава Липинського. Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб в розвитку національної думки / В. Ульяновський // Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. –Київ-Філадельфія, 1994. – Т. 1. – С. 187.

12. Ульяновський В. Микола Аркас «Історія України-Русі» і Михайло Грушевський / В. Ульяновський // Історія, історіософія, джерелознавство: історичний збірник. – Київ, 1996. – С. 198.

13. Березовська Т. В. Щоденник молодого Миколи Аркаса як джерело формування його духовного космосу / Т. В. Березовська // Матеріали II Миколаївської обласної краєзнавчої конференції. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Т. II. Історія та культура. – Миколаїв, 1997. – С. 3–6.

14. Березовська Т. В. Феномен роду Аркасів. / Т. В. Березовська // Джерела духовності : наук.-практ. конф. до 140-річчя М. М. Аркаса. – Миколаїв, 1993. – С. 9–10.

15. Шарата Н. Г. Педагогічний аспект книги М. М. Аркаса «Історія України-Русі» / Н. Г. Шарата // Вересень. – Миколаїв, 2007. – № 3–4 (40–41). – С. 170–179.

16. Шарата Н. Г. Педагогічні ідеї та громадсько-просвітницька діяльність М. М. Аркаса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Г. Шарата; Південнослов'ян. ін-т Київ. славіст. ун-ту. – Миколаїв, 2009. – 257 с.

Referances

1. Arkas, M 1908, *Istoriia Ukrainy-Rusi*, [History of Ukraine-Rus] Tovaryshchestvo Obshchestv. Polza, Sankt-Peterburh.

2. Berezovska, TV 2003, 'Rid Arkasiv: prosopohrafichnyi portret na istorychnomu tli doby', [Arkasa family: prosopographic portrait against the historical background of the era] Kand.ist.n. thesis, Odeskyi natsionalnyi universytet imeni II Mechnykova, Odesa.

3. Hrushevskiy, M 1908, 'Do retsenzii d. Lypynskoho', [To the review of D. Lipinsky] *Literaturno-naukovyi visnyk*, vol. XLIII, book VIII, pp. 318-323.

4. *Chernetky lystiv MM Arkasa do YeKh Chykalenka*, [Drafts of letters from M. M. Arkasa to E. H. Chykalenko] Mykolaiv, F. 468, Op. 1, Spr. 2.

5. *Lysty VS Stepanenka do MM Arkasa*, [Letters from V. S. Stepanenko to M. M. Arkasa] Mykolaiv, F. 468, Op. 1, Spr. 18.

6. *Istoriia Ukrainy-Rusi MM Arkasa z avtorskymy pravkamy*, [History of Ukraine-Rus by M. M. Arkas with copyright edits] Mykolaiv, F. 468, Op. 1, Spr. 1.

7. Doroshenko, D 1908, 'Retenziia na knyhu MM Arkasa Istoriia Ukrainy-Rusi', [Review of the book by M. M. Arkas History of Ukraine-Rus] *Rada*, no. 6, pp. 3-4.

8. Lypynskiy, V 1908, 'Shehe v spravi Istoriia Ukrainy-Rusi MM Arkasa', [Back in the matter of History of Ukraine-Rus by M. M. Arkas] *Rada*, no. 199, p. 1.

9. Pyrozhenko, L 1999, 'Avtory pershykh populiarnykh knyh z istorii Ukrainy ta yikh tvorchykh dorobok', [The authors of the first popular books on the history of Ukraine and their creative works] *Istoriia v shkoli*, no. 4, pp.15-20.

10. Sarbei, VH 1990, 'MM Arkas i yoho Istoriia Ukrainy-Rusi', [Arkasa and his "History of Ukraine-Rus"] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, no. 7, pp. 58-64.

11. Ulianovskiy, V 1994, 'Ukrainska sprava v zhytti Mykoly Arkasa i Viacheslav Lypynskiy. Shtrykhy do problemy roli pershykh i druhykh osib v rozvytku natsionalnoi dumky', [Ukrainian affairs in the life of Mykola Arkasa and Vyacheslav Lypynskiy. Notes on the problem of the first- and second-persons' role in the development of national thought] *Istorykopolitolohichna spadshchyna i suchasna Ukraina*, Kyiv-Filadelfiia, vol. 1, p. 187.

12. Ulianovskiy, V 1996, 'Mykola Arkas Istoriia Ukrainy-Rusi i Mykhailo Hrushevskiy', *Istoriia, istoriosofiia, dzhereloznavstvo: istorychnyi zbirnyk*, [History, historiography, source studies] Kyiv, p. 198.

13. Berezovska, TV 1997, 'Shchodennyk molodoho Mykoly Arkasa yak dzherelo formuvannia yoho dukhovnoho kosmosu', [Diary of young Mykola Arkasa as a source of his spiritual space development] *Istoriia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia*, Mykolaiv, vol. II Istoriia ta kultura, pp. 3-6.

14. Berezovska, TV 1993, 'Fenomen rodu Arkasiv', [The phenomenon of the Arkasa family] *Dzherela dukhovnosti*, Mykolaiv, pp. 9-10.

15. Sharata, NH 2007, 'Pedahohichnyi aspekt knyhy MM Arkasa Istoriia Ukrainy-Rusi', [Pedagogical aspect of M.M. Arkasa' book "History of Ukraine-Rus"] *Veresen*, no. 3-4 (40-41), pp. 170-179.

16. Sharata, NH 2009, 'Pedahohichni idei ta hromadsko-prosvitnytska diialnist MM Arkasa', [Pedagogical ideas and social-educational activities of M. M. Arkasa] Kand.ped.n. thesis, Mykolaiv.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2021 р.